

Received: 20.09.2020
Accepted: 22.10.2020
Published: 30.12.2020

Roczniki Administracji i Prawa
Annals of The Administration and Law
2020, XX, z. 4: s. 281-288
ISSN: 1644-9126
DOI: 10.5604/01.3001.0014.8442
<https://rocznikiadministracjiiprawa.publisherspanel.com>

Anna Pudło-Jaremek*
Nr ORCID: 0000-0002-6328-5205

GŁOSA DO UCHWAŁY NACZELNEGO SĄDU
ADMINISTRACYJNEGO Z DNIA 2 GRUDNIA 2019 R.,
SYGN. AKT II OPS 1/19

THE COMMENTARY TO THE SUPREME
ADMINISTRATIVE COURT RESOLUTION
OF 2 DECEMBER 2019

Streszczenie: W głosowanej uchwale Naczelny Sąd Administracyjny stwierdził, że krajowe przepisy nie pozwalają na transkrypcję zagranicznego aktu urodzenia, w którym jako rodzice wpisane są osoby tej samej płci. Takie stanowisko jest niezgodne z prawem UE.

Słowa kluczowe: Karta Praw Podstawowych, swoboda przepływu osób, zakaz dyskryminacji, prawo do godności człowieka, realizacja prawa do życia prywatnego

Summary: The Supreme Administrative Court stated that the domestic regulations did not allow the transcription of a foreign birth certificate in which persons of the same sex are entered as parents. This position is against EU law.

Keywords: The Charter of Fundamental Rights, free movement of people, non-discrimination, the right to human dignity, the exercise of the right to private life

* dr; Akademia Leona Koźmińskiego, Kolegium Prawa. Źródła finansowania publikacji: środki własne autorki; e-mail: annpud@wp.pl

WPROWADZENIE

W uchwale „siódemkowej” z 2 grudnia 2019 r¹. NSA orzekł, że przepis art. 104 ust. 5 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (dalej: p.a.s.c.) w związku z art. 7 ustawy z dnia 4 lutego 2011 r. Prawo prywatne międzynarodowe nie dopuszcza transkrypcji zagranicznego aktu urodzenia, w którym jako rodzice wpisane są osoby tej samej płci. Warto odnotować, że „uchwała siódemkowa”² NSA jest wiążąca w danej sprawie zgodnie z art. 187 ust. 2 p.p.s.a.

Skład 7 sędziów NSA rozpoznał zagadnienie prawne, które zostało przedstawione 17 kwietnia 2019 r. w toku postępowania ze skargi kasacyjnej skarżącej, której kierownik Urzędu Stanu Cywilnego w Piasecznie odmówił wpisania (transkrypcji) do polskich ksiąg aktu urodzenia jej syna, urodzonego w Londynie w 2015 r. W akcie tym jako rodzice widniały dwie kobiety. Odmowę podtrzymał wojewoda mazowiecki, a skargę na odmowę oddalił w październiku 2016 r. Wojewódzki Sąd Administracyjny w Warszawie. Następnie w skardze kasacyjnej skarżąca podniosła naruszenie przepisów prawa materialnego, m.in. art. 104 ust. 5 p.a.s.c.³, oraz poprzez ich niezastosowanie art. 20 ust. 2 lit. A TFUE, jako ograniczenie praw dziecka skarżącej do swobodnego przemieszczania się i przebywania na terytorium państw członkowskich. Z przedmiotowym ograniczeniem związane jest jednocześnie naruszenie art. 7, art. 21 ust, art. 24 ust. 2 oraz Karty Praw Podstawowych (dalej: Karta).

Ostatecznie Naczelny Sąd Administracyjny oddalił skargę kasacyjną ws. odmowy transkrypcji aktu urodzenia dziecka pary jedнопłciowej. Jednocześnie w uzasadnieniu sąd podkreślił, że wykładnia art. 104 ust. 5 p.a.s.c. nie może prowadzić do sytuacji, w której polski obywatel nie będzie mógł uzyskać z tego powodu numeru PESEL lub dowodu tożsamości. Przerzucił niejako w tej materii odpowiedzialność na urzędników, którzy mimo literalnego brzmienia przepisu powinni zadbać o poszanowanie praw dziecka. Dodatkowo NSA w uchwale podkreślił, że jeżeli urzędnicy pozostawią wniosek bez rozpoznania, to należy składać skargę na bezczynność.

Kluczowy argument, który został wzięty pod uwagę przez NSA w uzasadnieniu „siódemkowej uchwały”, to brak możliwości wpisania w polskim akcie stanu cywilnego zamiast ojca dziecka, „rodzica”, który nie jest mężczyzną, gdyż taka transkrypcja byłaby sprzeczna z podstawowymi zasadami porządku prawnego. W uzasadnieniu wskazano, że skutkiem transkrypcji jest powstanie polskiego aktu stanu cywilnego, zatem niezgodne z porządkiem publicznym jest przepisanie do polskiego rejestru aktu, w którym jako rodziców wskazano dwie matki. Na gruncie prawa polskiego rodzicami są zawsze matka i ojciec – osoby różnej płci.

¹ „Uchwała siódemkowa” z dnia 2 grudnia 2019 r, akt II OPS 1/19: <http://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/0CB4DBF3D4> [dostęp: 5.09.2020].

² O charakterze bezpośrednim i pośrednim uchwał 7 sędziów NSA.

³ Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 2018 r., poz. 2224).

NSA nie zdecydował się na skierowanie pytania prejudycjalnego do Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Uznano, że skoro decyzja o odmowie transkrypcji nie powinna ograniczać prawa do uzyskania dokumentu tożsamości, to nie ogranicza także unijnej swobody przepływu osób. Dopiero w postępowaniu ze skargi na odmowę wydania paszportu lub dowodu możliwe byłoby podnoszenie argumentu, że doszło do naruszenia prawa do przemieszczania się po terytorium UE i wyboru miejsca zamieszkania.

Przedmiotowa „siódemkowa uchwała” NSA została podjęta ze względu na rozbieżność orzecznictwa sądów administracyjnych w rozpatrywanej kwestii. Z jednej strony można wskazać grupę orzeczeń, które reprezentują stanowisko, że wpisanie do polskich ksiąg stanu cywilnego treści zagranicznego aktu urodzenia stanowi naruszenie podstawowych zasad polskiego porządku prawnego⁴. Z drugiej strony mamy do czynienia ze stanowiskiem, z którego wynika, że odmowa transkrypcji aktu urodzenia jest naruszeniem praw dziecka wobec gwarancji zapewnianych przez Konwencję o prawach dziecka⁵.

W doktrynie „siódemkowa uchwała” NSA została już poddana analizie z punktu widzenia zgodności z postanowieniami Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (dalej: EKPC⁶) oraz na tle regulacji prawa polskiego⁷. Brak jest natomiast komentarza do przedmiotowej uchwały z punktu widzenia prawa UE.

„SIÓDEMKOWA UCHWAŁA” NSA Z PUNKTU WIDZENIA PRAWA UE

Przedmiotowej kwestii NSA nie przeanalizował z punktu widzenia prawa UE, chociaż zaskarżona regulacja ustawa – Prawo o aktach stanu cywilnego, dotycząca transkrypcji zagranicznego aktu urodzenia, pozostaje w związku z unijną swobodą przemieszczania się, zatem jak najbardziej znajduje się w zakresie stosowania prawa UE. W tym przypadku wprawdzie związek pomiędzy prawem unijnym a krajowym ma pośredni charakter, to jednak stanowi to wystarczającą przesłankę do zastosowania prawa UE⁸. Z kolei, jeżeli prawo krajowe znajduje się w zakresie stosowania prawa UE, to powinno być interpretowane z punktu widzenia zgodności z postanowieniami Karty⁹.

Zatem problem zaistniały w sprawie powinien, jak wносиła skarżąca, zostać przez NSA rozstrzygnięty z punktu widzenia następujących przepisów prawa UE: art. 21 TFUE, art. 1, art. 7 i art. 21 ust. 1 Karty.

⁴ Wyroki NSA: z 17 grudnia 2014 r., sygn. akt II OSK 1298/13 i z 20 czerwca 2018 r., sygn. akt II OSK 18.08/16 oraz wyroki WSA: w Krakowie z 10 maja 2016 r., sygn. akt III SA/Kr 1400/15 (nieprawom.).

⁵ Wyrok NSA z 10 października 2018 r., sygn. akt II OSK 2552/16.

⁶ https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_POL.pdf [dostęp: 5.09.2020].

⁷ Zob. G. Krawiec, *Transkrypcja zagranicznego aktu urodzenia dziecka osób tej samej płci pozostających w związku*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2019, nr 2 (25), <https://sp.ka.edu.pl/numery/2019-2/studia-prawnicze-rim-2019-2-krawiec.pdf> [dostęp: 5.09.2020].

⁸ Zob. N. Półtorak, *Zakres związania państw członkowskich Kartą Praw Podstawowych UE*, „Europejski Przegląd Sądowy”, 2014/09.

⁹ Zob. wyrok TSUE z 6 listopada 2018 r., *Bauer*, C-569/16, motyw 52 i przytoczone tam orzecznictwo.

BRAK TRANSKRYPCJI ZAGRANICZNEGO AKTU URODZENIA A KWESTIA NARUSZENIA UNIJNEJ SWOBODY PRZEMIESZCZANIA SIĘ

Podstawowym statusem obywatela państwa członkowskiego jest status obywatela Unii¹⁰. Jak wynika z orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości, z samego tytułu posiadania obywatelstwa unijnego wynika możliwość korzystania ze swobody przemieszczania się z art. 21 ust. 1 TFUE¹¹.

Jednym z praw, które ten przepis przyznaje obywatelom państw członkowskich, jest prawo do prowadzenia przez nich życia rodzinnego, i to zarówno w przyjmującym państwie członkowskim, jak i w państwie członkowskim, którego przynależność państwową posiadają¹². Z tego względu, że art. 7 Karty, który gwarantuje prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, ma takie samo znaczenie i zakres jak prawa gwarantowane w art. 8 EKPC¹³, to w myśl dotychczasowego orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka relacja utrzymywana przez parę homoseksualną może mieścić się w zakresie pojęcia „życia prywatnego”, jak również pojęcia „życia rodzinnego”, analogicznie jak relacja pary odmiennej płci, która znajduje się w takiej samej sytuacji¹⁴. W przedmiotowej sprawie para dwóch kobiet, które skorzystały z prawa do swobody przemieszczania się i pobytu, nie może w efektywny sposób realizować swojego prawa do życia prywatnego poprzez brak zgody na transkrypcję zagranicznego aktu urodzenia ich dziecka. Zatem krajowa regulacja ogranicza w nieuzasadniony sposób swobodę z art. 21 ust. 1 TFUE.

W tym miejscu należy odnotować, że:

- po pierwsze, prawo do decydowania o swoim życiu osobistym pozostaje w ścisłym związku z prawem do poszanowania życia prywatnego jednostki, które to prawo obejmuje wewnętrzne przeżycia osobiste człowieka i życie rodzinne, które dotyczy także osób prowadzących z danym człowiekiem wspólne gospodarstwo domowe¹⁵. Przyznanie jednostce prawa do decydowania o swoim życiu osobistym wyraża zatem zasadę samostanowienia jednostki;
- po drugie, z obowiązku zapewnienia skuteczności prawa UE¹⁶, wynika zapewnienie realizacji życia obywatelowi Unii, który dotychczas prowadził je w pań-

¹⁰ Zob. wyrok TSUE z 20 września 2001 r., Grzelczyk, C-184/99, z dnia 8 marca 2011 r., Ruiz Zambrano, C-34/09.

¹¹ Zob. wyrok TSUE w sprawie C-147/03 *Komisja p. Austrii*, motyw 46.

¹² Zob. wyrok TSUE z dnia 7 lipca 1992 r., *Singh*, C-370/90, motyw 21 i 23 czy wyrok w sprawie *Coman*, motyw 32; zob. wyrok TSUE z 14 lipca 2017 r., *Lounes*, C-165/16, motyw 52 i przytoczone tam orzecznictwo.

¹³ Zob. wyjaśnienia do Karty Praw Podstawowych.

¹⁴ Zob. wyrok ETPC z dnia 7 listopada 2013 r. w sprawie, *Vallianatos i in. przeciwko Grecji* oraz wyrok z 14 grudnia 2017 r. w sprawie *Orlandi i in. przeciwko Włochom*.

¹⁵ Zob. B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. C.H. Beck, Warszawa 2009, s. 249.

¹⁶ Zob. wyrok TSUE z 5 lutego 1963 r. w sprawie *Van Gend en Loos*.

stwie członkowskim innym niż to, którego obywatelstwo posiada. Brak takiej możliwości mógłby zniechęcać obywatela Unii do skorzystania z przysługującego mu prawa pobytu w innym państwie członkowskim z tego względu, że nie miałby pewności, czy w państwie członkowskim swego pochodzenia będzie mógł kontynuować życie rodzinne, rozwinięte lub umocnione w przyjmującym państwie członkowskim¹⁷.

REALIZACJA SWOBODY PRZEPIYWU OSÓB A PORZĄDEK PUBLICZNY

Legalizacja małżeństw homoseksualnych należy do kompetencji państw członkowskich¹⁸ i państwo nie jest zobowiązane do wprowadzenia w swoim ustawodawstwie instytucji małżeństwa osób tej samej płci. Pojęcie „porządku publicznego”, jako uzasadnienie odstępstwa od unijnej swobody przepływu osób, powinno jednak być interpretowane w wąski sposób, tak aby każde państwo członkowskie nie określało jego zasięgu bez kontroli instytucji unijnych¹⁹.

Obowiązek poszanowania tożsamości narodowej z art. 4 ust. 2 TUE, czego wyrazem jest koncepcja małżeństwa, nie może jednak być sprzeczny z realizacją zasady lojalnej współpracy z art. 4 ust. 3 TUE, zgodnie z którą państwa członkowskie są zobowiązane do wykonywania zobowiązań, które wynikają z prawa UE²⁰. W obowiązującym stanie prawnym UE, obowiązek państwa członkowskiego do uznania małżeństwa jednopłciowego zawartego zgodnie z prawem innego państwa członkowskiego sprowadza się wyłącznie do celów przyznania pochodnego prawa pobytu²¹, tudzież do wykonywania praw, które osoby te wywodzą z prawa UE²² (w tym przypadku w celu dokonania transkrypcji zagranicznego aktu urodzenia). Brak realizacji takiego obowiązku przez państwo członkowskie powoduje, że unijna swoboda przepływu osób różni się w poszczególnych państwach członkowskich²³, a zatem mamy do czynienia z naruszeniem zasady efektywności prawa UE²⁴.

¹⁷ Zob. wyrok w sprawie *Coman*, motyw 24.

¹⁸ Zob. wyrok TSUE z 5 czerwca 2018 r. *Coman*, C-673/18, motyw 43; wyrok TSUE z 2 października 2003 r., *Garcia Avello*, C-148/02, motyw 25; wyrok TSUE z 14 października 2008 r., *Grunkin i Paul*, C-353/06, motyw 16.

¹⁹ Zob. wyrok TSUE z 2 czerwca 2016 r., *Bogendorff von Wolfersdorff*, C-438/14, motyw 18.

²⁰ Ibidem, motyw 40.

²¹ Zob. wyrok w sprawie *Coman*, motyw 46.

²² Zob. wyrok TSUE w sprawie *Coman*, motyw 45.

²³ Ibidem, motyw 39.

²⁴ Zob. G. Conway, *The Limits of Legal Reasoning and the European Court of Justice* 117 (2012); V. Skouris, *Effet Utile Versus Legal Certainty: The Case-law of the Court of Justice on the Direct Effect of Directives*, 2006 EUR. BUS. L. REV. 241,

BRAK TRANSKRYPCJI ZAGRANICZNEGO AKTU URODZENIA DZIECKA A KWESTIA GODNOŚCI I ZAKAZU DISKRYMINACJI ZE WZGLĘDU NA ORIENTACJĘ SEKSUALNĄ W PRAWIE UE

Zakaz dyskryminacji ze względu na orientację seksualną

W analizowanej uchwale NSA nie odniósł się do kwestii naruszenia przez obowiązującą, krajową regulację zakazu dyskryminacji ze względu na orientację seksualną w prawie UE (art. 21 ust. 1 Karty). Wspomniany artykuł w prawie UE stanowi prawo podmiotowe, które ma charakter bezwzględny i samoistny²⁵. Z brzmienia tego artykułu jasno wynika, że mamy do czynienia z normą prawną jako regułą, co oznacza, że oddziałuje ona w całym systemie prawa UE. Wydaje się zatem, że od stosowania takiej normy w relacjach wertrykalnych nie ma wyjątków²⁶, a co za tym idzie – nie może podlegać ważeniu, czyli nie może zostać poddana testowi proporcjonalności²⁷. W związku z przyjęciem takiej wykładni art. 21 ust. 1 Karty, różnicowanie praw par jedнопłciowych i różнопłciowych nie jest możliwe.

Godność człowieka

Zgodnie z art. 1 Karty „Godność człowieka jest nienaruszalna. Musi być szanowana i chroniona”. Godność człowieka jest aksjologiczną podstawą całego porządku prawa UE. W prawie UE, godność, jako prawo podstawowe, ma charakter prawa-zasady²⁸. Przedmiotowa norma prawna wiąże organy państwowe oraz podmioty niepaństwowe i osoby trzecie, a także jest regułą interpretacyjną, która w razie wątpliwości nakazuje dokonywanie wykładni innych przepisów Karty wedle maksymy *in dubio pro dignitate*²⁹.

Z funkcji godności jasno wynika niedyskryminacyjny dostęp człowieka do pewnych dóbr oraz równe korzystanie z praw, które przysługują każdemu człowiekowi. Zatem godność niejako wyznacza pozycję prawną człowieka w całym porządku prawnym³⁰. W związku z powyższym przewidziana w prawie krajowym regulacja, która przewiduje nierówne traktowanie osób pozostających w trwałych związkach z partnerami tej samej płci, względem osób pozostających w takich związkach z partnerami różnej płci w kwestii dostępu do prawa do prywatności poprzez po-

²⁵ Zob. wyrok TSUE z 17 kwietnia 2018 r., *Egenberger*, C-414/16, motyw 76, wyrok z 6 listopada 2018 r., *Bauer*, C-569/16, motyw 85.

²⁶ Zob. A. Pudło-Jaremek, *Zakaz dyskryminacji ze względu na orientację seksualną w prawie UE po wyroku TSUE w sprawie Egenberger*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2020, z. 2 i przytoczona tam literatura.

²⁷ Zob. A. Pudło-Jaremek, *Zakaz dyskryminacji ze względu na orientację seksualną w prawie UE po wyroku TSUE w sprawie Egenberger*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2020, z. 2 i przytoczona tam literatura.

²⁸ Zob. A. Wróbel, *Artykuł 1 KPP. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Komentarz*, 2020, wyd. 2/A.

²⁹ Zob. J. Zajadło, *Godność i prawa człowieka (ideowe i normatywne źródła art. 30 Konstytucji)*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 1998, t. III, s. 62.

³⁰ Zob. L. Bosek, [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP*, tom I: *Komentarz do art. 1-86*, wyd. C.H.Beck 2016, s. 723 nb 3 i przywołana tam literatura.

zbawienie pary dwóch kobiet prawa do transkrypcji zagranicznego aktu urodzenia dziecka, stanowi naruszenie nie tylko zakazu dyskryminacji ze względu na orientację seksualną, ale także godności.

WNIOSKI

1. Przedmiotowa „siódemkowa uchwała” NSA nie uwzględnia motywów orzeczniczych przedstawionych dotychczas w europejskiej judykaturze, które odwołują się do konieczności poszanowania godności, prywatności i równego traktowania każdego, bez względu na orientację seksualną;

2. „Siódemkowa uchwała” NSA niestety nie respektuje obowiązku prounijnej wykładni przepisów prawa krajowego³¹ oraz zapewnienia pierwszeństwa prawu UE i umowom międzynarodowym (Europejska Konwencja Praw Człowieka), które zostały ratyfikowane za zgodą wyrażoną w ustawie;

3. Stanowisko przyjęte przez NSA w „siódemkowej uchwale”, a mianowicie, że dopiero okoliczność odmowy wydania dokumentu tożsamości (dowodu osobistego czy też paszportu), a nie brak transkrypcji zagranicznego aktu urodzenia powoduje naruszenie przemieszczania się na terytorium UE jest błędne. W moim przekonaniu obie okoliczności wywołują ten sam skutek, czyli naruszenie prawa do realizacji życia prywatnego w ramach realizacji unijnej swobody do przemieszczania się i pobytu. Szkoda, że NSA nie wziął pod uwagę okoliczności, że w dotychczasowym orzecznictwie ETPC ocena konkretnych skutków działań podejmowanych przez państwo i jego zaniechań przeważa nad ocenami o charakterze abstrakcyjnym.

Bibliografia

Literatura

Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2009.

Bosek L., [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP, tom I: Komentarz do art. 1-86*, Warszawa 2016.

Conway G., *The Limits of Legal Reasoning and the European Court of Justice* 117 (2012).

Krawiec G., *Transkrypcja zagranicznego aktu urodzenia dziecka osób tej samej płci pozostających w związku*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2019, nr 2(25).

Leszczyński L., *Wykładnia prawa Unii Europejskiej*, t. 3, Warszawa 2019.

Półtorak N., *Zakres związania państw członkowskich Kartą Praw Podstawowych UE*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2014/09.

³¹ Zob. L. Leszczyński (red.), *Wykładnia prawa Unii Europejskiej*, t. 3, s. 552.

A. Pudło-Jaremek, *Zakaz dyskryminacji ze względu na orientację seksualną w prawie UE po wyroku TSUE w sprawie Egenberger*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2020, z. 2.

Skouris V., *Effet Utile Versus Legal Certainty: The Case-law of the Court of Justice on the Direct Effect of Directives*, 2006 EUR. BUS. L. REV. 241.

Wróbel A., *Artykuł 1 KPP. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Komentarz*, 2020, wyd. 2/A..

Zajadło J., *Godność i prawa człowieka (ideowe i normatywne źródła art. 30 Konstytucji)*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 1998, t. III.

Orzecznictwo

Wyrok NSA z 10 października 2018 r., sygn. akt II OSK 2552/16.

Wyrok NSA z 20 czerwca 2018 r., sygn. akt II OSK 18.08/16.

Wyrok NSA z 17 grudnia 2014 r., sygn. akt II OSK 1298/13.

Wyrok WSA w Krakowie z 10 maja 2016 r., sygn. akt III SA/Kr 1400/15 (nieprawom.).

Wyrok TSUE z 6 listopada 2018 r., *Bauer*, C-569/16.

Wyrok TSUE z 5 czerwca 2018 r. *Coman*, C-673/18.

Wyrok TSUE z 17 kwietnia 2018 r., *Egenberger*, C-414/16.

Wyrok TSUE z 14 lipca 2017 r., *Lounes*, C-165/16.

Wyrok TSUE z 2 czerwca 2016 r., *Bogendorff von Wolfersdorff*, C-438/14.

Wyrok TSUE z dnia 8 marca 2011 r., *Ruiz Zambrano*, C-34/09.

Wyrok TSUE z 14 października 2008 r., *Grunkin i Paul*, C-353/06.

Wyrok TSUE z 2 października 2003 r., *Garcia Avello*, C-148/02.

Wyrok TSUE z 20 września 2001 r., *Grzelczyk*, C-184/99.

Wyrok TSUE z dnia 7 lipca 1992 r., *Singh*, C-370/90.

Wyrok TSUE z 5 lutego 1963 r. w sprawie *Van Gend en Loos*.

Wyrok ETPC z dnia 7 listopada 2013 r. w sprawie *Vallianatos i in. przeciwko Grecji*.

Wyrok ETPC z 14 grudnia 2017 r. w sprawie *Orlandi i in. przeciwko Włochom*.